

Recenzie

PRŮCHA, Jan: Dětská řeč a komunikace. Poznatky vývojové psycholingvistiky.

Praha : Grada, 2011. 1. vydanie. 184 s. ISBN 978-80-247-3181-0

Cieľom publikácie je prispieť k objasneniu zložitého procesu, akým sa dieťa učí jazyk a komunikáciu s ním. Publikácia analyzuje proces osvojovania si jazyka a rozvoja komunikačných schopností detí na základe teórií a výskumov vývinovej psycholingvistiky. Táto vedná oblasť je u nás menej rozvíjaná, pretože sa v našich podmienkach detská reč skúma málo. Autor veľmi dôsledne prezentuje doteraz zistené poznatky z tejto oblasti a dopĺňa ich výskumami, realizovanými predovšetkým v zahraničí. Mapuje aj empirické zistenia získané vo výskumoch uskutočnených v Čechách a na Slovensku. Text ponúka jednak súbor poznatkov o procese osvojovania si jazyka dieťaťom, jednak informácie o tom, ako boli tieto poznatky získané vo výskume. Ako celok kniha odкрýva množstvo doteraz nepreskúmaných oblastí a na čitateľa pôsobí veľmi inšpiratívne. V publikácii sa nachádzajú tzv. rámce, v ktorých sú podrobne opísané niektoré dôležité výskumné práce.

V texte je možné identifikovať tri základné oblasti. V prvej časti (1. – 3. kapitola) autor predstavuje základné teoretické východiská vývinovej psycholingvistiky. Obsahom druhej časti (4. – 6. kapitola) je prezentácia konštruovania jazykových a komunikačných kompetencií dieťaťa. Posledná, tretia časť (7. – 9. kapitola) opisuje determinanty ovplyvňujúce proces osvojovania si reči dieťaťom.

V úvode k prvej časti autor predkladá prehľad najvýznamnejších vedeckých osobností, publikácií, informačných zdrojov a výskumov v oblasti psycholingvistiky. Teórie osvojovania si jazyka sú prezentované v historickom slede, počínajúc behavioristickým prístupom B. F. Skinnera, dominujúcemu do 50. rokov minulého storočia, až po vznik vedného odboru psycholingvistika a koncepcie generatívnej transformačnej gramatiky lingvistu N. Chomského. V tejto koncepcii sa na jazyk nepozera ako na fenomén získavaný len učením, ale aj ako na produkt vznikajúci z vrodených dispozícií dieťaťa na osvojovanie a používanie jazyka. Táto teória zaviedla rozlišovanie dvoch aspektov pri skúmaní jazyka: jazykovej kompetencie ako intuitívnej znalosti systému jazyka, jeho štruktúr a pravidiel, a jazykovej performancie ako konkrétnej realizácie rečovej činnosti a jej produktov. Generatívna teória Chomského priniesla významný podnet pre skúmanie detskej reči, pretože predpokladá, že osvojovanie jazyka dieťaťom je biologický, vrodený, geneticky determinovaný mechanizmus. Tento mechanizmus je označovaný generativistami skratkou LAD (Language Acquisition Device, zariadenie na osvojovanie jazyka), neskôr

nazvaný univerzálna gramatika. Po predstavení tejto koncepcie autor upozorňuje na diskusie súvisiace s touto teóriou i na odmietavé reakcie voči nej. Kritika sa zamerala predovšetkým na:

- extrémny dôraz generativistov na vrodené dispozície pre osvojovanie si jazyka, vedúce k potlačeniu roly učenia sa, skúsenosti a napodobňovania,
- sústredenie generativistov na gramatickú zložku detskej reči a opomínanie sémantiky a lexikálnej zložky,
- skúmanie procesu osvojovania si reči dieťaťom bez súvislostí daných sociálnym prostredím, v ktorom sa reč dieťaťa vyvíja.

Na základe analýzy týchto diskusií autor predstavuje súčasné koncepcie vo vývinovej psycholingvistiky: racionalistický, empirický a interakčný. Po opísaní východísk a charakteristík týchto prístupov autor uvádza zovšeobecnenia, ktoré sú východiskom pre ďalšie časti publikácie. Všetky prístupy považuje za relevantné pre teoretickú explanáciu osvojovania jazyka deťmi, pričom zdôrazňuje nutnosť zohľadňovať aj iné ako lingvistické a psychologické determinanty, teda predovšetkým sociálne špecifiká, v ktorých sa detská reč vyvíja, ako aj dôsledné chápanie roly komunikácie v tomto procese, rozhodujúceho vplyvu jazykového inputu na osvojovanie si jazyka. Pri opise charakteristík detskej reči autor upozorňuje na prenatálne obdobie v procese osvojovania si jazyka a na komunikáciu s dieťaťom v tomto období. Veľkú pozornosť venuje charakterizovaniu počiatočného jazykového inputu ako komplexu verbálnych a neverbálnych komunikačných podnetov, ktorým je dieťa vystavené od narodenia zo strany osôb, ktoré s ním nadvádzajú kontakt. Opisuje predovšetkým jeho vlastnosti a funkcie v procese osvojovania si jazyka dieťaťom. Súčasťou tejto časti publikácie je aj opis počiatočných štádií vývinu jeho reči.

Vychádzajúc z prezentovaných teoretických východísk je v druhej časti charakterizovaný proces konštruovania jazykových a komunikačných kompetencií detí. Deti si postupne osvojujú gramatickú zložku jazyka, jeho morfológický a syntaktický systém. Zároveň sa prudko rozvíja ich slovná zásoba a osvojujú si pragmalingvistické funkcie jazyka. Rozvoj týchto jazykových kompetencií vedie k rýchlemu zdokonaľovaniu komunikačných kompetencií detí.

Postupne sú opísané zákonitosti konštruovania gramatickej, syntaktickej, lexikálnej (sémantickej) a následne komunikačnej kompetencie detí predškolského veku. Pri gramatickej kompetencii sú postupne prezentované princípy osvojovania si gramatických prostriedkov, syntaxe, opytovacích vetných konštrukcií a súvetí. Poznatky sú prezentované na základe výstupov z výskumov realizovaných predovšetkým v zahraničí. Zaujímavé sú upozornenia na podobnosti zistení výskumov realizovaných v rôznych jazykových prostrediach (napr. anglické a francúzske prostredie). Pri konštruovaní sémantickej kompetencie je dôkladne opísané rané obdobie vývinu detskej slovnéj zásoby,

proces osvojovania si významu a druhov slov. Zaujímavé sú informácie o diferenciách vo vývine slovnej zásoby medzi dievčatami a chlapcami, o rýchlejšom osvojovaní si slovnej zásoby dievčatami. Aj poznatky prezentované v tejto časti sú doplnené publikovanými empirickými zisteniami. V súvislosti s konštruovaním sémantickej kompetencie sú spracované aj zaujímavé témy poukazujúce na akceleráciu slovnej zásoby súčasných detí predškolského veku alebo odlišností vo vývine slovnej zásoby dvojčiat.

V prezentovaných koncepciách psycholingvistiky má zásadný význam jazykový input ako komplex všetkých verbálnych a neverbálnych komunikačných podnetov, ktorému je dieťa vo svojom okolí od narodenia vystavené. Jazykový input má pre objasnenie faktorov vývinu reči dieťaťa zásadný význam. V súčasnosti je chápaný ako najvýznamnejšia hybná sila celého procesu osvojovania si jazyka, ktorá ovplyvňuje nielen osvojovanie si slovnej zásoby, ale aj osvojovanie si gramatiky. Na základne analýzy výstupov z rôznych výskumov sú uvedené základné súvislosti a vlastnosti jazykového inputu ako napríklad charakteristiky reči matky, odlišné vlastnosti jazykového inputu matky a otca, jazyková senzitivita matiek a je vplyv na jazykový prejav adresovaný dieťaťu, dlhodobé efekty reči matiek a vplyv frekvencie slov v jazykovom inpute na reč dieťaťa. Poukázané je aj na význam jazykového inputu širšieho komunikačného prostredia. Po prezentácii osvojovania si jazykových kompetencií dieťaťa je predstavený proces konštruovania komunikačných kompetencií dieťaťa. Pre pedagóga je dôležitou časťou textu upozornenie na zúžené, nekomplexné vnímanie pojmu komunikačná kompetencia v pedagogických dokumentoch, kde je tento pojem vymedzovaný bez zmienky o aktuálnych vedeckých poznatkoch vzťahujúcich sa ku skutočnému stavu komunikačných kompetencií detí a k faktorom ovplyvňujúcich ich vývin. Okrem pojmu komunikačná kompetencia autor rozlišuje aj pojem interakčná kompetencia, vzťahujúci sa k pragmalingvistickým vedomostiam a zručnostiam, ktoré si deti musia osvojiť (napr. pozdravy, nadviazanie kontaktu, vyjadrenie zdvorilosti). Na základe empirických zistení viacerých autorov sú opísané vývinové štádiá osvojovania si komunikačných kompetencií dieťaťom. Autor objasňuje zákonitosti komunikácie dospelých s deťmi, a faktory, ktoré ju ovplyvňujú. Zaujímavé sú časti textu poukazujúce na špecifickú rolu otcov v rozvíjaní komunikácie detí a dôležitosť vzájomnej komunikácie detí.

Ucelenú časť publikácie tvoria kapitoly zamerané na opísanie determinantov ovplyvňujúcich komunikačné kompetencie detí. Ako jeden zo zásadných determinantov je považovaná predškolská edukácia. Autor opisuje proces podpory jazykových a komunikačných kompetencií detí v materských školách v Českej republike podľa Rámcového vzdelávacieho programu (RVP PV, 2004). Aj v tejto súvislosti je zdôrazňovaná potreba intenzívneho skúmania detskej reči, tentoraz v prostredí materskej školy, pričom prezentuje základné

oblasti, na ktoré je možné výskumnú pozornosť zamerať a zároveň poskytuje sondu do už realizovaných výskumov. Ďalšími významnými determinantmi, ovplyvňujúcimi jazykové a komunikačné kompetencie detí, sú sociálne a kultúrne prostredia detí. Súbor sociálnych faktorov rodinného prostredia dieťaťa tvoria: štruktúra rodiny, súrodenci a iní členovia rodiny, socioekonomické postavenie rodičov. Na základe analýzy empirických zistení sú v publikácii načrtnuté zákonitosti ich pôsobenia na vývin reči dieťaťa. Rovnako sa tu poukazuje na špecifiká pôsobenia determinantov súvisiacich s národnými a etnickými kultúrami. Špecifickú časť tvorí kapitola venovaná detskému bilingvizmu ako procesu, v ktorom si dieťa osvojuje a používa súčasne dva jazyky.

V prílohe knihy sú opísané výskumné metódy, ktoré je možné použiť pri skúmaní procesu osvojovania si jazyka a komunikácie dieťaťom. Z prezentovaných poznatkov čitateľ nadobúda komplexný pohľad na najaktuálnejšie poznatky z oblasti psycholingvistiky a získava prehľad o množstve realizovaných výskumov v najrôznejších oblastiach tohto vedného odboru. Zároveň sú veľmi konkrétne vytýčené oblasti, ktoré sú doposiaľ nedostatočne empiricky preskúmané. Pre slovenského čitateľa tak kombinácia poznatkov, prezentovaných empirických zistení a upozornenie na potrebu preskúmania ďalších kontextov pôsobí veľmi inšpirujúco. Väčšina prezentovaných poznatkov aj výskumov je zameraná na dieťa predškolského veku a predškolskú edukáciu. Veľmi zaujímavé by bolo nadviazať na túto publikáciu a spracovať túto problematiku v aplikácii na mladší školský vek a primárne vzdelávanie.

Zuzana Hirschnerová
Pedagogická fakulta Univerzity Komenského, Bratislava